

KONGRESI I SIMPOZIJI

EKUMENA HISTORIČARA

O 16. Međunarodnom kongresu historijskih znanosti
Stuttgart 25. VIII — 1. IX 1985.

Od god. 1955. sudjelovala sam (s jednom iznimkom) na svim kongresima a moja se djelatnost bitno oblikovala putem spoznaja, obavijesti i poznanstava što sam ih tamo stekla. Osjećaj da pripadam »ekumeni« historičara i da donekle poznajem poteškoće i jedinstvo historijske znanosti u svjetskim razmjerima davao mi je snagu da istrajem u borbi za opstanak i znanstvenost historije na ovom našem prostoru. Provjera mojih iskustava i na ovom kongresu u Stuttgartu pružila mi je još jednom poticaj i nadu da je usprkos golemim zaprekama moguć napredak historijskih znanosti. Nisam dakako jedina koja tako doživljava međunarodne kongrese. O tome, uz ostalo, govori i uvjerenje da povijest tih kongresa može posredovati dragocjene spoznaje o razvoju historiografije. Zato je međunarodna komisija za historiju historiografije potakla sustavno istraživanje povijesti međunarodnih kongresa.

God. 1898. je »Društvo za diplomatsku historiju« (Pariz) organiziralo prvi međunarodni znanstveni skup u Hagu s temom o povijesti vanjske politike. To je odgovaralo prevladavajućem interesu historičara a i određenim izvanznanstvenim motivima. Prvi međunarodni kongres historičara u povodu svjetske izložbe u Parizu (1900.) temeljio se već na isključivo znanstvenom programu iskazanom i u nazivu »Međunarodni kongres komparativne historije«. Tom je prilikom došao do izražaja tadašnji spor o metodama. Henri Berr je naime predstavio teze što ih je razrađivao u svojoj »Reviji historijske sinteze« koja je odigrala važnu ulogu u pojavi »analista« i na putu prema preobrazbi tradicionalne historijske znanosti. Otada su historijska usporedba i sinteza postale u raznim oblicima ideje vodilje svih kongresa.

Do I svjetskog rata održana su još tri kongresa (Rim 1903., Berlin 1908., London 1913.) a između dva rata četiri kongresa (Bruxelles 1923., Oslo 1928., Varšava 1933., Zürich 1938.). Međunarodni komitet historijskih znanosti (Comité International des Sciences historiques — CISH) osnovan je 1926. s namjerom da stvori stalnu međunarodnu podlogu za organizaciju kongresa.

Nakon 2. svjetskog rata održano je osam kongresa (Pariz 1950, Rim 1955, Stockholm 1960, Beč 1965, Moskva 1970, San Francisco 1975, Bukurešt 1980 i sada Stuttgart 1985). Od rimskoga kongresa CISH je preuzeo punu odgo-

vornost za program i strukturu kongresâ. U metodološkim pristupima i samoj tematici kongresa izrazili su se politički uvjeti, ideološke tendence sudionika te samorazumijevanje historijske znanosti. Trebalo je prevladati ideološke suprotnosti i osigurati plodnu znanstvenu suradnju. Na prvim kongresima nakon rata činilo se da je gotovo nemoguće postići usklađenu međunarodnu suradnju. Primjerice na kongresu u Rimu (na kojem su po prvi put nakon rata sudjelovali sovjetski historičari) »hladni rat« se izrazio u »idealizmu« i »materijalizmu« u ruhu staljinističkih deklaracija protiv »buržoaske historiografije i »Anala«. Atlantski je pakt štoviše izazvao tezu o nekakvoj atlantskoj civilizaciji. U Njemačkoj, a i drugdje, još je prevladavala škola idealističkog historizma, a sovjetska se historiografija kretala na niskoj razini unutar staljinističkog okruženja.

U međuvremenu desile su se značajne promjene u političkim odnosima, ali i u historijskoj znanosti. Eksplozija strukturalne socijalne historije, započeta šezdesetih godina, postepeno se širila u svim historiografijama koje su bile predstavljene na kongresima. Napuštanje uske događajne historije, omogućilo je nakon »destaljinizacije« određeni susret u istraživanju društvenih struktura između historičara dogmatsko-marksističkog usmjerenja i različitih »zapadnih« struja. Pri tom su znatnu ulogu imali historičari Mađarske, Poljske i Čehoslovačke koji su dali izvanredne priloge socijalnoj historiji, »zapadni« marksistički historičari, ali i predstavnici svih drugih struja koji se nisu htjeli zatvoriti prema tim dostignućima. Bitne su se promjene desile i zato što se između kongresa u Moskvi 1970. i u Bukureštu 1980. »ekumena« historičara počela širiti na izvanevropske zemlje. CISH-u su pristupili nacionalni komiteti afričkih, azijskih i južnoameričkih zemalja. Historičari Narodne republike Kine prvi put su došli u Bukurešt, a 1982. pridružili su se CISH-u. Taj je događaj ocijenjen kao izuzetno važan za međunarodnu zajednicu historičara pa su Kinezi u Stuttgartu oduševljeno dočekani. To dakako ne znači da je »evropocentrički« i, donekle, sjeverno američki značaj dotadašnjih kongresa sasvim nestao. No otvaranje prema »trećem« svijetu onemogućava da suprotstavljanja diktirana blokovskim mentalitetima daju osnovni ton kongresima. Današnji »hladni rat« između velesila nije bitnije utjecao na znanstvenu razinu Stuttgartskog kongresa i opravdan je optimizam da neizostavna suprotstavljanja ne moraju onemogućiti suradnju niti minimalni konsenzus u teoretskim i metodološkim pitanjima.

CISH je jedan od 13 članova »Međunarodnog komiteta za filozofiju i humanističke znanosti« UNESCO-a koji ga velikim dijelom financira. No s obzirom na poznate poteškoće ove organizacije Ujedinjenih nacija, financijska podloga CISH-a baš nije osigurana. Osim toga jedna četvrtina nacionalnih komiteta i drugih organizacija ne izvršava obveze kotizacije. Međunarodni komitet nije niti iz drugih razloga postao jezgro međunarodne historijske znanosti. Organizacijsku i financijsku podlogu za veće pothvate mogu dati samo ustanove što ih pomažu države, a CISH je organ »izvandržavne« suradnje pa se morao ograničiti na organizaciju kongresa koji ipak imaju bitnu ulogu u razvoju historijske znanosti. Nastala su naime međunarodna udruženja stručnjaka za pojedina područja istraživanja. CISH danas obuhvaća 49 »nacionalnih komiteta« 23 »pridružena organizma« i 9 internih komisija. Ove posljednje prelaze u pridružene organizacije kada postignu određene rezultate u organizaciji i financiranju. Tako je izuzetno aktivna komisija za historiju historiografije ove godine postigla status pridružene organizacije.

Od samog početka kongresi su bili masovne priredbe. Već prije I svjetskog rata znalo je biti više od 1000 sudionika. Nakon II svjetskog rata taj se broj popeo do 4000 registriranih u Moskvi. Radi velikih troškova putovanja, u San Franciscu 1975. bilo je »svega« 1500 historičara, u Bukureštu 2700 a u Stuttgartu 2200. Među njima našli su se historičari iz 58 zemalja od kojih je 30 izvanevropskih zemalja. (Njemačke su fundacije mnogima platile put i boravak). O utjecaju tako masovnih pogona na rad kongresa postoje različita mišljenja. Neki smatraju da se znanstvena efikasnost može postići samo u užem krugu stručnjaka, da većina historičara dolazi na »izlet« ili da ne može pratiti rad sekcija jer ne zna svjetske jezike, a kod kuće priprema značajne intervencije koje srozavaju znanstvenu razinu. Drugi opet smatraju, da bi prihvaćanje toga gledišta ograničilo kongres na one čiji je materinji jezik jedan od svjetskih jezika (iako mnogi historičari velikih nacija znaju samo svoj vlastiti jezik), da susreti »ekumene« historičara posreduju dragocjene znanstvene i ljudske spoznaje i da su važni za ulogu historijske znanosti u suvremenom svijetu.

U svakom slučaju organizatori moraju voditi računa o interesima pojedinih grana historijske znanosti, a ujedno obuhvatiti teme bitne za njezino jedinstvo. Čini se, da je tu ravnotežu nemoguće postići pa se nakon svakoga kongresa javljaju kritične primjedbe koje s jedne strane zahtijevaju više sinteze i generalizacije a s druge strane manje teorije a više rezultata pojedinačnih istraživanja. S obzirom na širenje socijalne historije na kongresima ima sve više tema bitnih za metodologiju historije i za nova usmjerenja historijske znanosti. Na Stuttgartskom kongresu smanjen je broj metodoloških i općih tema pred brojnim slušateljstvom, a prevladavaju metodološki usmjerena otvorena istraživačka pitanja u manjim grupama. Mislim da je to dobro jer je metodološka rasprava uspješna samo u uskoj vezi sa samim predmetom istraživanja. Prema »velikim temama«, što ih organizira biro CISH-a, stoje programi stručnih udruženja i internih komisija koji predstavljaju specijalizirana znanstvena istraživanja metodološkog i empirijskog značaja. Između tih dviju krajnosti su tradicionalne kronološke sekcije što ih organizira i vodi određeni »animator«. Novost u Stuttgartu bila je neformalna sekcija »okruglih stolova« prepuštenih inicijativi predlagачa. Tako je u pokušaju ravnoteže između »općeg« i »posebnoga« svatko mogao naći nešto za sebe. Doduše redovna je pojava na kongresima da istovremeno zasjeda više sekcija zanimljivih za pojedinca pa se mogu vidjeti historičari kako jure iz dvorane u dvoranu i iz zgrade u zgradu da bi onda ipak zakasnili na određeni referat. To je i razlog što ne mogu dati cjelovitu ocjenu kongresa, jer mu je djelatnost neusporedivo bogatija nego što se vidi iz tekstova objavljenih u »Izvještajima« ili umnoženih i podijeljenih u pojedinim sekcijama. Jasnije je, da su diskusije sol cijeloga susreta a pojedinac može prisustvovati samo malom broju sekcija. (Diskusije će biti objavljene u posebnom svesku, no na to će trebati još dulje vrijeme čekati.)

»Velike teme« odaju mnogo toga o današnjim nastojanjima u historijskoj znanosti. Na prvom je mjestu Indijski ocean kao izraz forsiranja izvanevropske problematike. »Slika drugoga« (stranaca, manjina i grupa na rubu određenih društava) zacijelo proizlazi iz težnje za međusobnim razumijevanjem većina i manjina u vrijeme kada cijelom čovječanstvu prijete katastrofa. Otpor protiv fašizma, nacizma i japanskog militarizma kao velika tema upozorava na još uvijek goruću aktualnost ove teme i na brojna neslaganja

o njezinoj biti. Tri su sekcije posvećene metodologiji. To je najprije odnos arheologije i historije koji ovdje predstavlja uvijek važni problem odnosa historije i drugih humanističkih i društvenih znanosti. Zatim je riječ o upotrebi filma kao izvora, što zanima sve veći broj istraživača suvremene povijesti. Naposljetku, predmet rasprave bio je utjecaj Maxa Webera na metodologiju historije. No metodologija se nije ograničila samo na sekcije pod ovim naslovom. U brojnim referatima i u diskusijama raspravljalo se prvenstveno o metodološkim problemima.

Teme kronoloških sekcija odabrane su prema istraživačkim problemima koji izazivaju najveći interes. Tako se u sekciji za stari vijek raspravljalo o ulozi grada pri rođenju antičkih civilizacija, a antiku i srednji vijek obuhvaćala je tema »Planine, rijeke, pustinje, šume: barijere ili pravci konvergencije«. I ovo je pitanje tipično za ekumenu historičara pri traženju onoga što je u povijesti spajalo i razdvajalo ljude. Nekada, ta bi tema glasila »Uloga geografskog faktora« ili nekako slično. Referati u sekciji za srednji vijek bavili su se pučkim i religijskim pokretima te s moći i autoritetom. Teme u sekciji za novi vijek (do 1918) obuhvaćale su mnoge probleme od kojih neki ilustriraju napuštanje »evropocentrizma« (apsolutna monarhija u Evropi i Aziji te uloga religije u Africi). I tema o »malim državama« jest zacijelo odraz njihove današnje uloge među velikim silama. Raspravljalo se i o političkim strankama i parlamentarizmu te o kulturi masa i elita. Rezultati istraživanja najnovijeg razdoblja odrazili su se u temama o novim dimenzijama diplomacije nakon 1914. s obzirom na očuvanje mira, o zaposlenosti i nezaposlenosti nakon Keynesa, o efektima motorizacije na putovima, o odnosima građana i političke uprave, o stavu stranaka i javnog mišljenja prema nacionalnoj sigurnosti nakon 1945. I ova je sekcija imala temu koja prevladava »evropocentrizam«, naime društvene promjene u zemljama »u razvoju«.

Valja naglasiti da su dva puna dana bila na raspolaganju pridruženim organizacijama, okruglim stolovima i unutarnjim komisijama. Znanstvene skupove s određenim temama i skupštine imala su brojna udruženja (međunarodne komisije za bizantologiju te za slavenske studije, udruženje instituta za arheologiju i historiju umjetnosti, internacionalna federacija udruženja i instituta za istraživanje renesanse, komisije za numizmatiku, za ekonomsku historiju, za historiju prava i institucija, za proučavanje Jugo-istočne Evrope, za historiju društvenih pokreta i struktura, za pomorsku historiju (posebno za Sjeverno more), za parlamente i reprezentativne ustanove, za poredbenu vojnu historiju, za II svjetski rat, za historiju univerziteta te gradova, za židovsku historiju, za historijsku didaktiku, za poredbenu crkvenu historiju. Dobili smo pozive za osnivanje komisije za evropsku historiju i za pitanja vlasti. Zasadale su i unutarnje komisije CISH-a za historijsku demografiju, za diplomatiku i historijsku metrologiju, za kvantitativne metode u historiografiji, za francusku i oktobarsku revoluciju, za međunarodne odnose, za audiovizuelna sredstva u istraživanju i nastavi te udruženje latino-američkih historičara. Valja još nabrojiti i okrugle stolove s temama: historijski časopisi i nova tehnologija, psihohistorija, odgovornost historičara u atomsko doba, kulturni i psihološki utjecaji kolonijalnog iskustva na domaća društva, žene u pokretu za mir u atomsko doba (referati su se ipak više bavili ulogom žena u pokretu za mir do II svjetskog rata), historija porodice, historijsko istraživanje ponašanja, metodologija izdavanja izvora za 19. i 20.

stoljeće, slika Azije u modernoj evropskoj misli. Politička kretanja i uloga supersila u suvremenom svijetu očigledno su bili tlo za izbor brojnih tema.

Iz toga šarenila odabrala sam one obavijesti koje su izrazno vezane za moj metodološki interes. Drugim riječima, nije mi važno radi li se o ovom ili onom stoljeću ili područje koje je možda daleko od moga istraživanja. Bitno mi je da li objavljeni referati (i diskusije kojima sam prisustvovala) otvaraju nove metodološke poglede i da li govore o samorazumijevanju historijske znanosti. U dva sveska izvještaja kongresa, biro CISH-a objavio je odabrane teme koje omogućavaju raspravu o općepoznatim i zasada još neuobičajenim metodama. Za razliku od dosadašnjih izvještaja objavljene su i uvodne napomene okruglim stolovima. Na žalost mnoge važnije komunikacije nisu objavljene jer autori nisu na vrijeme poslali referate.

Najzanimljivija i najpoučnija bila mi je komisija za historiju historiografije. Osnovana je na Bukureštanskom kongresu kao interna komisija CISH-a, a izdaje časopis »Storia di storiografia« u Milanu. Na temelju izvanredne aktivnosti pod predsjedništvom C. O. Carbonella (Francuska) komisija je na ovom kongresu dobila status pridružene organizacije. Na dnevnom je redu bila tema: »Narativna historija i strukturalna historija: prošlost, sadašnjost i perspektive«. Nakon dvadesetak godina ofenzive strukturalne historije i povlačenja tradicionalne događajne historije(kojom se ipak, kako je rečeno, još uvijek bavi većina historičara) nužno je povući bilansu iz razloga koji su različiti u pojedinim nacionalnim historiografijama. Meni je ova tema došla kao naručena. Tražeći put prema socijalnoj historiji srela sam se u posljednje vrijeme s velikim poteškoćama pri prezentaciji svojih rezultata u nastojanju da uskladim strukturalnu i narativnu stranu svog izvještaja. Zanimljivo je da je već u literaturi, a zato i u komisiji, došlo do različitih interpretacija pojma »naracija«. Prevladava »uže« shvaćanje da je naracija oblik prezentacije u kojoj vremenske jedinice događaja čine središnji dio historičareva izvještaja, a ne analiza struktura i procesa. »Narativa«, međutim, nije samo načelo prezentacije znanstvenih rezultata nego i cijelog znanstvenog postupka. Riječ je o dvije predodžbe idealne uloge historičara: da što bolje utvrdi i opiše sekvence događaja na temelju kritike izvora i pasivnog primanja obavijesti ili da pokuša raditi s konceptima, modelima pa i teorijama često podizanjem metodoloških skela koje se moraju vidjeti i u prezentaciji.

Danas je uvjerenje o nužnosti strukturalne historije prošireno kod mnogih autora različitih »škola« ali pitanje je li je naracija prirodni način historijske prezentacije ili je treba dopuniti pa čak i zamijeniti strukturalnim načinom još je predmet rasprave. Smatrajući da to nije samo kontroverza u suvremenoj historiografiji, jer su se i historiografske škole u prošlosti time bavile i davale različite odgovore, komisija za historiju historiografije vjeruje da bi pogled na povijest historiografije s toga gledišta mogao biti dragocjen prilog današnjoj raspravi. Zato je zajedanje komisije podijeljeno na tri sekcije. U prvoj se raspravljalo o historiografiji antike, srednjeg vijeka i renesanse. Zanimljivo je bilo razmatranje nekih važnih pitanja rimske povijesti (porijekla Rima, odnosa poganske i kršćanske religije) s gledišta odnosa narativnog i strukturalnog pristupa. Jaz između njih u srednjevjekovnoj historiografiji počela je prevladavati renesansa što je u sekciji ilustrirano na primjeru Guicciardinija. U drugoj sekciji tema je bila historiografija prosvjetiteljstva, historizma i pozitivizma. Komunikacije o prosvjetitelj-

stvu pokazale su kako se narativne i strukturalne metode prvi put javljaju u sustavnom obliku. Kada je riječ o historizmu kojem se pripisuje isključivo narativna metoda, istaknuto je da su neke strukturalne pretpostavke ipak bile prisutne. Najzanimljivija činila mi se komunikacija o pozitivizmu. Prema C. O. Carbonellu to je bio program koji se nije izvodio u praksi. Kasnije je u diskusiji rečeno da su »pravi« pozitivisti zapravo »analisti«.

Razumije se da je treća sekcija o problemima »Anala«, socijalne historije te marksističkog pristupa pobudila najveći interes. Publika je imala priliku da u vezis s »Analima« prisustvuje temperamentom francuskom spektaklu. Urednik časopisa Marc Ferro nije se složio sa suprotstavljanjem naracije i strukture, s tvrdnjama o povratku »priče« i s povezivanjem pogleda na svijet s narativnom odnosno strukturalnom prezentacijom. Prema izjavi urednika, »Anali« povezuju naraciju s analizom. »Priča« u njih nije isključena ali nije krajnji proizvod i svrha rada. Priznao je doduše da odnos naracije i analize nije potpuno razjašnjen. Istaknuo je da »Anali« ne prihvaćaju marksističku viziju svijeta ali nisu antimarksisti.

J. Glénisson je rekao da »škola Anala« ne postoji i da u toj struji metodologija i teorija nisu razrađene niti danas kada je ona dio francuskog establishmenta. H. Coutau-Bégarie (politolog koji je upravo objavio knjigu upevenu protiv »Anala«) pobio je toliko naglašenu novost i originalnost »Anala« ali je priznao da je Braudel pokrenuo tip historije koji je nužan našem vremenu. Misli da je primat masa karakteristično pitanje »Anala« ali brani događajnu političku historiju u kojoj se izražava sloboda čovjeka. P. Rossi dopunio je predgovornike tvrdnjom da jedinstvo »Anala« nije u školi, odnosno u određenoj teoretskoj podlozi, nego u zajedničkoj strategiji a smatra da je kod njih bogatstvo istraživačkih rezultata u suprotnosti sa siromaštvom teorije. »Ključeve« za teoriju vidi u razini »dugog trajanja«, u »totalnoj historiji« i u pretenziji na znanstvenost. No u »analističkoj« struji javila se i vrsta »mikrohistorije« kao što je W. Mommsen istaknuo u svom uvodnom referatu. Obrađuju se sadržaji koji su geografski i vremenski ograničeni ali predstavljaju »slučajeve« (case studies) za istraživanje struktura i procesa. (Najpoznatiji su noviji radovi E. Le Roy Ladurie-a.) To je zapravo oživljena narativna prezentacija ali u teoretskom okviru. Među diskutantima javili su se »analisti«, »poluanalisti« i njihovi protivnici. Svima je Ferro naposljetku odgovorio da su kritičari djeca »analista«. Iznoseći neke argumente koji nisu tipični za »Anale« kao tobožnju školu, on je naposljetku izjavio da je osovina »analista« u logici koja nije kronološka nego strukturalna. Tako sam i ovom prilikom čula da nitko ne može jasno reći koja su osnovna obilježja »analističke« struje, ali da je očigledan njezin bitni utjecaj na sve nacionalne historiografije koje se nalaze na višoj razini (na temelju duge tradicije) i na opće traženje onih tipova historije koji odgovaraju našem vremenu.

Nakon toga raspravljalo se o spomenutim problemima u socijalnoj historiji uopće. Do stanovite mjere u svojoj njemačkoj verziji, a pogotovu u američkim strujama, socijalna se historija kreće iznad narativne historije jer eksplicitno upotrebljava teorije, koncepte i modele preuzete od društvenih znanosti. O tome je govorio J. Kocka, pripadnik struje što sam je nazvala Bielefeldskom »školom« jer se na tamošnjem univerzitetu nalazi grupa profesora, pionira socijalne historije u Njemačkoj Saveznoj Republici. Obavijestio je o novim zahtjevima za narativom što ih dijelom predvode masovni

mediji koji izražavaju želju za narativnom historijom u obliku kratkih priča o događajima koje bi eventualno mogle uvesti zainteresiranog čitaoca i gledaoca u šire strukturalne probleme. Ne zanima ih analiza nego priča o ljudskim bićima. I u samoj socijalnoj historiji javljaju se opisi svakodnevnog načina života. Ta se »mikrohistorija« ne zanima za sveobuhvatnije procese, štoviše kritizira njihovu analizu i oživljava narativu. Na udaru su dakle politički historičari koji se više zanimaju za parlamentarizam ili stranačke strukture nego za motivacije i djelatnost pojedinih političara; ekonomski historičari koji govore o industrijalizaciji umjesto o osnivanju pojedinih poduzeća i banaka; socijalni historičari koji se bave primjerice pitanjima društvene nejednakosti umjesto svakodnevnim životom seljačkih ili radničkih obitelji; kulturni historičari koji istražuju strukturu plebejske kulture umjesto estetske vrijednosti pjesničkih djela. Kocka je istaknuo da teoretsko usmjerenje ne znači samo kvantifikaciju koja često nije povezana s teorijom. (Američka »nova ekonomska historija« i »serijalna historija« »analista« nije uhvatila korjenu u Njemačkoj.) Prema njegovoj definiciji teoretsko se usmjerenje sastoji u izričitoj upotrebi koncepata, modela i teorija, često posuđenih od društvenih znanosti, u strukturiranju predmeta istraživanja povezivanjem različitih dijelova i podataka, u postupku koji vodi od hipoteza do objašnjenja. Historijski radovi dakle nisu postali zbirke statističkih tablica i matematičkih formula ali »elegantna narativa« uzbudljivih događaja više nije središnji zahtjev i cilj istraživanja. Novu prezentaciju Kocka naziva »historijskom argumentacijom« ili »historijskim diskursom« i kaže da u tom načinu prezentacije historičar razmišlja o svom vlastitom izboru koncepata koji moraju biti jasno definirani ponekad na štetu eleganciji i tečnosti narativnog opisa. No pri tom se izvanredno poboljšava jasnoća, poštenje i racionalnost prezentacije. Retoričko uvjeravanje čitalaca zamjenjuje uvjeravanje argumentiranom raspravom o istraživačkim pitanjima i odgovorima, o tezama, kontrastima i analogijama. Naglašavanje struktura i procesa, teoretsko usmjerenje i analitički pristup povećali su mogućnost historije da objašnjava skrivene slojeve zbilje. Kocka smatra da su »znanstvena« historija s jedne strane, a narativna s druge strane, samo krajnosti širokog spektra prezentacije. Između njih je prostrano područje historijske argumentacije s mnogo različitih puteva.

Kocka pokušava analizirati uzroke težnje za povratkom narative što je naziva »neohistorizmom« s lijevim predznakom. Uz ostalo misli da je riječ o golemoj razlici između mlade generacije šezdesetih godina koja je isticala praktičnu, kritičku i političku funkciju angažirane historije dok današnja omladina živi u klimi punoj sumnjičavosti i malodušnosti. Zato se općenito ističe zadaća historije da stabilizira osobnu i kolektivnu individualnost, a narativna historija pruža iluziju kontinuiteta i identiteta mnogo bolje od analitičke historije pune pitanja i sumnji. Moguće je, kaže autor, prezentirati procese putem događaja i osoba ali treba imati na umu granice u prijevodu struktura na jezik narative. Zato u svakom slučaju postoji napetost između teoretskog usmjerenja i popularnosti. Iako je u nas socijalno-historijsko usmjerenje još na početku i zato nema zahtjeva za povratkom priči, sličnosti s njemačkom situacijom su očigledne. I u nas se, naime, historiji pripisuje uloga jačanja kolektivnih, tj. nacionalnih individualnosti i zahtijeva se njena ideološka funkcija koja se može potpuno izraziti samo u naraciji dogo-

đajne historije. Ona slabi socijalno-historijskim pristupom kojim jača mogućnost obuhvaćanja raznovrsnih povijesnih kretanja i moć objašnjenja a to, čini se, čitaoci historičareve prezentacije ne žele.

Prema referatu M. Thompsona engleska se socijalna historija jasno odrekla tradicionalnih oblika. Nije se doduše upuštala u teoretsku konceptualizaciju, ali je izradila nove znanstvene metode prezentacije kombinacijom analitičke i narativne tehnike. Razmatrajući specifično engleski zov za povratkom »priči«, Thompson je zaključio da historičari ipak nisu dezertirali iz okvira strukturalne historije i da se, štoviše, njezino područje izvanredno proširilo. Švedski historičar Björk predložio je neka rješenja kako rezultate strukturalnog pristupa izraziti u narativi. U žustroj i zanimljivoj diskusiji pokazalo se da nitko od »strukturalnih« historičara ne želi odbaciti narativnu prezentaciju i da se, štoviše, smatra da je isključivo strukturalna prezentacija društvenih znanosti ahistorijska. Diskusija se nastavila i u vezi s referatom sovjetskih historičara o marksističkoj historiji i s tezama W. Kütlera (Njemačka Demokratska Republika). Pri tom se dakako govorilo o razlici marksističke i nemarksističke historiografije. Neki razlikuju marksističko-lenjinistički tip marksističke historiografije i zapadne varijacije. Britanski historičar E. Hobsbawm osvrnuo se na ideološku stranu spora između strukture i naracije, jer smatra da je narativna ofenziva usmjerena protiv svake pa i marksističke generalizacije. Rekao je da je Marx kombinirao analizu i događajnost, a odbacio je izjave nekih diskutantata, koji dijele historiografiju na marksističku i nemarksističku, smatrajući da su razgraničenja u vezi sa strukturalnom historijom znatno složenija.

Veliki je interes izazvala sekcija: Max Weber i metodologija historije«. Razvoj suvremene metodološke refleksije neminovno je izazvao inspiraciju Weberovim epistemološkim gledištima pogotovu u Njemačkoj ali i drugdje gdje mu se, do sada, nije obraćala pažnja. Istražujući zapadni racionalizam i kapitalizam, Weber je nastojao sistematskom i univerzalno-historijskom usporedbom analizirati društvenu povijest Zapada. Bavio se antičkom socijalnom poviješću, razvojem srednjevjekovnoga grada, sociologijom svjetskih religija a njegovo učenje o idealnim tipovima ne može se mimoći u metodološkim diskusijama. Bez obzira na zastarjelost brojnih njegovih tvrdnji, na sklonost negativnoj ocjeni njegova rada u marksističkih historičara jer se Weber protivio Marxu, on je jedan od rodonačelnika socijalne historije i suvremena se socijalna historija mora razračunati i s njegovim teorijama. Nije zato slučaj da se rasprava u toj sekciji kretala oko brojnih bitnih metodoloških problema. U uvodnom referatu J. Kocka je predložio za diskusiju pet tema kojima se Weber bavio. P. Rossi je govorio o Weberovom shvaćanju odnosa historije i društvenih znanosti, smatrajući da je njegova definicija važnosti društvenih znanosti za historiju prihvatljivija od njegove definicije obilježja društvenih znanosti. S izlaganjem W. Mommsena o Weberovu pojmu univerzalne historije završen je prvi dio referatâ. U drugom dijelu date su ocjene Weberovih rezultata u vezi s grčkom gradskom državom (koji su prema tvrdnji referenta zastarjeli) dok je u ocjeni Weberove analize srednjevjekovnoga grada istaknuto da ona još uvijek sadrži poticajne elemente. Zanimljivi su referati J. Shibe (Japan) o Weberovom prikazu društvene povijesti Kine i S. Munschija o Indiji. Obojica su zaključila da su Weberovi rezultati ograničeni njegovim zapadnim koncepcijama. Dakako da nije izostala ocjena Weberove klasne teorije u suprotnosti s Marxom. W. Küttler

i G. Lozek (Njemačka Demokratska Republika) zaključili su da klasna problematika zauzima u oba pravca različito mjesto. Dok marksizam smatra da su u društvima s privatnim vlasništvom nad sredstvima za proizvodnju osnovne pokretačke snage povijesnog razvoja klasni uvjeti iz kojih proizlazi klasna borba, kod Webera su ovi faktori doduše značajni ali su samo dio društvenih procesa. Autori kažu da je bitna razlika u perspektivama klasne borbe koja prema marksizmu vodi u novo društvo dok je kod Webera povijesni smjer neodređen i može se mijenjati akcijom političkih snaga. Marx, dakle, želi prevladati kapitalizam dok ga Weber samo namjerava reformirati. H. U. Wehler (pripadnik Bielefeldske škole) dao je sličnu ocjenu Weberove klasne teorije. Ukoliko je publika, koja je napunila veliku dvoranu, očekivala sukob »marksista« i »veberijanaca«, ostala je razočarana. Konsenzus u ocjeni određenih učenja Maxa Webera bio je iznenađujući za površnog promatrača. Dakako da je poznavalac problema morao uočiti bitna razmimoilaženja. Wehler je najviše od svih sudionika rasprave insistirao na brojnim sustavnim i pragmatičkim prednostima Weberovih teorija, poticaja i kategorija, pripisujući im atraktivnost i danas a pogotovu premoćnu snagu nad konkurentima (marksistima). Referat kaže da je Weber sam sebe smatrao građanskim protivnikom Marxa, ali se u mnogome slagao s njime u ocjeni nastanka i uspona kapitalizma. Prihvatao je i elemente Marxove klasne teorije a bio je svijestan da u mnogočemu stoji na Marxovim ramenima. U svakom slučaju oslobodio je pojam klasa od »historijsko-filološkog balasta povijesnih misija«.

U svojim informacijama iz metodologije više sam puta upozoravala na važnost odnosa humanističkih i društvenih znanosti i historije za njezin razvoj pa i sam opstanak kao znanosti. I u tom pogledu stekla sam na kongresu u Stuttgartu brojne nove spoznaje. U metodološkoj se sekciji raspravljalo o odnosu arheologije i historije. Ova tema na dnevnom redu kongresa historičara izražava reakciju historičara protiv centrifugalnih tendencija koje su postojale još između tradicionalne historije i arheologije, a pojačao ih je ahistorizam američke »nove arheologije«. Zato su referenti insistirali da je arheologija historijska znanost. O tome se govorilo u načelu a i u vezi s konkretnim istraživanjima. Zacijelo je to poticaj za one arheologe i historičare koji zastupaju jedinstvo historijske znanosti. Zanimljivo je, da opsežni uvodni referat ima osnovne obavijesti o suvremenoj arheologiji a to, vjerojatno, znači da to historičari staroga i srednjega vijeka uglavnom ne znaju. Ako je tako, onda se s pravom ističe nezadovoljavajući odnos arheologije i historije.

Dva okrugla stola bila su posvećena odnosu društvenih znanosti i historije i to u vezi s antropologijom i psihologijom. U svojim obavijestima o metodološkim kretanjima isticala sam rezervu upravo prema tim znanostima radi njihova ahistorijskog značaja koji, naposljetku, vodi do pretvaranja historije u puku retrospektivu pojedinih društvenih znanosti. To uvjerenje sada moram revidirati u vezi s određenom strujom u antropologiji. Jedan od organizatora kongresa i voditelj Instituta za historiju ponašanja (Verhaltenshistorie) u Stuttgartu August Nitschke organizirao je okrugli stol pod naslovom: »Historijsko istraživanje ponašanja i antropologija koja se temelji na povijesnim izvorima«. U uvodnom referatu on se pita kako je moguće da je historičar u stanju shvatiti ljude prošlosti u golemom rasponu njihove različitosti. U taj »dialog« ulazi historija mentaliteta koja istražuje vezu između

društvenog razvoja i promjena u shemi mišljenja. Smatra se da mentalitet društvenih grupa uzrokuje različite sheme mišljenja o uočenoj zbilji. Pristup historije mentaliteta temeljito se razlikuje od tradicionalne idejne historije (Geistesgeschichte) koja ne povezuje društvene strukture i ideje nego polazi od sličnosti psihičke konstitucije svih ljudi. To omogućava historičaru da se »uživi« u svijet čovjeka prošlosti. Zato je »uživljavanje« osnovna metoda tradicionalne historije. Nitschke smatra da je nužna antropologija, kao učenje o čovjeku, koja omogućava historičaru da na temelju iskaza izvora istražuje promjenljive slike u ljudi različitih društava o njihovoj zbilji. Taj je pristup svakako zanimljiv za istraživanje ideologija.

»Psihohistorija« se, čini se, još uvijek njeguje prvenstveno u Sjedinjenim Državama. Referat P. Loewenberga pod naslovom: »Historijska metoda, subjektivnost istraživača i psihohistorija« temelji se na pretpostavkama psihoanalize koje se prenose na pitanje »subjektivnosti« historičara u smislu njegove tendencije prema dezinterpretaciji povijesnih činjenica. I ovaj autor uzima u obzir samo događajnu historiju i vjeruje da će psihohistorija imati središnju ulogu u historiji!

Svatko je danas na čistu da filmove treba koristiti kao povijesne izvore. No u vezi s time postoje brojna neriješena pitanja koja su motivirala biro CISH-a da ih postavi na dnevni red kongresa. Uostalom, Međunarodno udruženje za audiovizualne medije u historijskom istraživanju i u nastavi vrlo je aktivna komisija CISH-a, a literatura o filmu, kao izvoru, već je znatna. Pojedine su komunikacije omogućile uvid u različite mogućnosti korištenja filmskoga materijala. Izvorna vrijednost tjednih novosti u kinu razrađena je na primjeru okupacijskih anglo-američkih novosti u Njemačkoj koje svjedoče o karakteru izbora obavijesti i o namjerama pri »preodgajanju« Nijemaca. Referat o »Vijetnamu televizije« objašnjava da to nije pravi Vijetnam, ali pokazuje vizualnu moć televizije, da u vrijeme krize utječe na izmjenu javnoga mišljenja. Izenadila me vrijednost svjedočenja igranih filmova koji dakako nisu izvori za povijesna zbivanja što ih oživljavaju glumcima i ambijentima, ali su dragocjeni za proučavanje društvene sredine u kojoj su nastali.

Metodološki problemi socijalne historije pojavili su se u brojnim sekcijama. Bilanse i perspektive istraživanja reformacije u povodu petstogodišnjice Lutherova i Zwinglijeva rođenja pokazale su da se definicija »reformacije« više ne svodi samo na pokret za obnovu crkve čak niti u teološkim interpretacijama. Shvaćanje da je reformacija društveni proces proširuje i dopunjuje istraživanja reformacije crkve kao vraćanja vjeri utemeljenoj biblijom, istraživanjem reformacije cijeloga društva. U središtu pažnje su egalitarni društveni modeli u interesu nepriviligiranih i potlačenih slojeva, te pokreti svih društvenih klasa i slojeva, koji različito shvaćaju reformaciju u skladu sa svojim vlastitim interesima.

Sekcija o kulturi elita i masa od 18. stoljeća upućuje svojim razmjerno brojnim referatima na različite aspekte istraživanja društvenih struktura. Posebno mi se činila zanimljivom komunikacija poljskog historičara Zarnowskog o inteligenciji u istočnoj Evropi u 19. i 20. stoljeću (do 1917). Utvrdio je različite tipove inteligencije u Češkoj, Poljskoj i Rusiji. Impresivan je izvještaj o kompjuterskoj analizi oko 5700 publikacija u Strasbourgu od 1480—1599 (M. U. Chrisman) koja svjedoči o počecima tiskanja djela na pučku jeziku.

Okrugli stol o »porodici u povijesti« izraz je veliku raširenost ove grane istraživanja. Zanimljivo je, da je riječ o projektu što ga Odjel za historiju na univerzitetu u Uppsali provodi timskim radom. Interdisciplinski se istražuju različiti aspekti porodice kao: odnos historije žena i porodice, utjecaj siromaštva na strukturu porodice, posljedice tog istraživanja za socijalnu historiju, za humanu geografiju za nove perspektive etnologije i za sociologiju u Švedskoj, mogućnost jedinstvenog istraživanja pismenosti i porodice. S gledišta potreba strukturalne historije da se točno definiraju pojmovi i koncepti, zacijelo je poticajna sekcija koja je raspravljala o »moći« i »autoritetu« u srednjem vijeku. Pri tom se vidi utjecaj politoloških modela.

Ne treba isticati koliko je za strukturalnu historiju važna historijska demografija i primjena kvantitativnih metoda. Brojni prilozi u Međunarodnoj komisiji za historijsku demografiju bavili su se odnosom razvoja poljoprivrede i demografskog rasta u različitim relacijama. U središtu pažnje su različiti pravci istraživanja. U Međunarodnoj komisiji za primjenu kvantitativnih metoda u historiji sudjelovali su svi glavni pioniri kvantifikacije. U okviru teme o utjecaju kvantitativne metode na historiju, pogotovu na političku historiju, raspravljalo se o metodološkim problemima. Na žalost, ne raspoložem niti jednim pisanim tekstom. No već se prema naslovima komunikacija može naslutiti da je riječ o suprostavljanju kritičarima kvantitativne metode i aspiracijama autorá koji ih primijenjuju. Dvije posebne teme bavile su se društvenom nejednakošću u poredbenoj perspektivi i prijelazom od agrarnog u industrijsko društvo. Nije izostala niti rasprava o računalu kao novom oruđu u historijskom istraživanju.

Uvijek je zanimljivo pratiti preobrazbe tradicionalnih pomoćnih historijskih znanosti u skladu sa širenjem socijalne historije, u našem slučaju u vezi s metrologijom i izdavanjem izvora. Od rasprava u Međunarodnoj komisiji za historijsku metrologiju objavljen je referat H. Witthöffa o metrološkim strukturama i razvoju starih mjernih sistema s obzirom na uvođenje jedinstvenih mjera. Već nekoliko godina se istraživanje povijesnih mjera sve više shvaća kao integralni dio ekonomsko-društvenih kretanja, političkih sustava, mitologije i religije te filozofskih i prirodnoznanstvenih spoznaja. Metrologija više nije samo pomoćna disciplina za rekonstrukciju starih mjernih jedinica u metričkim vrijednostima nego omogućava uvid u ljudske predodžbe o vrijednostima, uređenjima, načinu života i mišljenja. Primjerice zemljišne su mjere bile društvene i političke kategorije. Dakle historija mjera postaje sastavni dio istraživanja društvenog razvoja. Zato je autor nezadovoljan što se historijska metrologija dosada nije pojavila kao zasebna historijska disciplina. Treba napomenuti da je Zlatko Herkov imao važnu ulogu u tom razvoju. Prvi međunarodni kongres historijske metrologije održao se 1975. u Zagrebu.

Značajni prilog metodološkoj diskusiji je referat mađarskog historičara F. Glatza za okrugli stol: »Teze k metodologiji zbirki izvora 19. i 20. stoljeća (Znanost o izvorima i izdavanje izvora).« Prema autoru treba nastojati da se i pri izdavanju izvora proširi iskaz od isključivo pisanih izvora na tonsku i filmsku vrpcu te na »slikovnicu« jer ubrzano raste značenje likovnih, predmetnih i usmenih spomenika kao izvora. Kaže da su čitave knjižnice napisane o uzrocima proširenja socijalne historije ali se nije raspravljalo o tome da li stručni temelj naše znanosti, prvenstveno poznavanje izvora, drži korak sa spomenutim tematskim interesom. Autor upozorava na nedovolj-

nost sustava znanosti o izvorima koja se sastoji u tome što su znanja nužna za kritiku predmetnih i likovnih izvora nedopustivo manjkava i zaostaju iza spoznaja izgrađenih za kritiku pisanih izvora. Glatzu je, pri tom, žao što se pomoćne historijske znanosti ne shvaćaju kao dio socijalno-historijskih istraživanjima i želio bi promjene u naobrazbi i institucijama (primjerice u muzejima) u tom pogledu.

Sigurno je da sva nova područja istraživanja obogaćuju metodološke spoznaje i da velikim dijelom izvire iz njih. Međutim, historičar bira svoje teme istraživanja pod utjecajem svoje vlastite sredine. Spoznaja o jedinstvu čovječanstva te dodiri raznovrsnih etničkih skupina izazivaju interes za »Sliku drugoga: stranaca, manjina i marginalnih skupina« i u prošlosti. Nakon što su sociolozi i politolozi prvi obratili pažnju tim pitanjima, posljednjih su godina objavljeni značajni rezultati te nove grane historije mentaliteta kojoj je na kongresu posvećena jedna od »velikih tema«. Tajnica CISH-a Hélène Ahrweiler uspjela je prikupiti priloge brojnih autora koji su objavljeni u dva obimna sveska. (Među njima je i prilog A. Suppana: Jugoslavija i Austrija između dva svjetska rata: Susjed u povijesnoj slici i javnom mišljenju.) U svom uvodnom izlaganju o »slici drugoga i mehanizmu alternativnosti«, H. Ahrweiler je upozorila na univerzalnost te činjenice jer »svatko je bio ili će biti za nekoga onaj drugi«. Osjećaj identiteta u povijesti, kaže ona, je izraz određene većine a širi se od zajedničkog porijekla u »domovini«, zemlji predaka, preko nacionalne zajednice i velikih carstava do današnje planetarne zajednice. Čovječanstvo se pojavljuje kao vrhunski izraz identiteta koji može ukinuti sliku onoga drugoga kao tuđinca i neprijatelja. Dialog identiteta i onog drugačijeg i različitog traje jednako dugo kao historicitet čovjeka, kaže autorica. Štoviše povijest se može doživjeti i kao poprište susreta, najčešće sukoba, između »istoga« i »drugoga«. Pojava »naroda bez povijesti« na svjetskoj pozornici daje spomenutom problemu posebnu važnost pa se pravo ljudi na povijest danas smatra sastavnim dijelom prava čovjeka. Autorica predlaže teze i tipologiju za istraživanje grupa koje ne dijele identitet određene većine.

Objavljen je referat poljskog historičara B. Geremeka, poznatog po svom istraživanju grupa na rubu društava u srednjem vijeku, pod naslovom: »Slika drugoga: marginalnost«. Njemu, međutim, nije bilo dopušteno da prisustvuje kongresu. Ta je činjenica potresla prisutne, jer je njegovo odsustvo pokazalo opravdanost istraživanja »marginalnog« u našem vremenu. Geremek polazi od socioloških teorija o grupama na rubu društava koje nisu obuhvaćene identitetom većine, i obavještava o pristupu toj vrsti istraživanja. Upozorava na značaj marginalizacije u feudalnom i agrarnom društvu kada je religija totalna ideologija pa svako odstupanje od ortodoksije izaziva prekid društvenih veza. Problem marginalizacije bitan je i za industrijsko društvo kao što se vidi na primjeru teškog uključivanja marginalnih masa u tržište rada i društveni život u Evropi. U toj sekciji nije mogla izostati »Slika drugoga, pogled na Afriku i afrički pogled«. J. Ki-Zerbo ilustrirao je tu temu analizom pisaca starog i srednjeg vijeka, a od 16. stoljeća koristio se izjavama i predodžbama francuskih autora. Nakon zanimljivog referata M. Mollat du Jourdain o slici drugoga u zapadnom mentalitetu na kraju srednjeg vijeka, neki su autori objavljenih referata izložili svoje teze. Diskusija je pokazala da »slika drugoga« već utječe na brojna istraživanja društvenih struktura, mentaliteta i ideologija. To se može zaključiti i iz okruglog stola

o slikama Azije u modernoj evropskoj misli (gdje se raspravljalo i o Marxovom »azijskom načinu proizvodnje«).

Težnja za tolerancijom u suvremenom svijetu zacijelo je omogućila opsežni referat možda najpoznatijeg predstavnika »analista« E. Le Roy Ladurie-a na zasjedanju Međunarodne komisije za ekonomsku historiju. Pod naslovom: »Netolerancija, ekonomija i društvo (u povou tristogodišnjice opoziva edikta u Nantesu, 1685—1985)« on je pokušao objasniti neke društvene i ekonomske uvjetovanosti koje su uzrokovale odluku Luja XIV o napuštanju tolerancije prema hugenotima (protestantima) u Francuskoj ukidanjem edikta iz 1598. Bio je to zapravo i prilog raspravi o odnosu naracije i strukture jer referat sadrži više priče o događajima nego analize struktura. Da žig netolerancije ne bi pao samo na francuske katolike, Le Roy Ladurie je prikazao progone katolika od strane engleskih protestanata prije i poslije »slavne revolucije«. Zanimljivo je da se represija protiv katolika, pogotovu Iraca, kao posljedica »slavne revolucije« rado zaboravlja radi parlamentarizma što ga je omogućila. Nasuprot tome, ukidanje nantskoga edikta kasnije se smatralo najgorim činom duge vlade Luja XIV. I ostali referati bavili su se pitanjima »netolerancije, ekonomije i društva«, dakle temom koja pokazuje širinu društvenoga kretanja što ih ekonomski historičari žele obuhvatiti. (Druga se tema odnosila na srednji istok kao ekonomske veze između Indijskog oceana i Evrope, povezana je dakle s »velikom temom« o Indijskom oceanu.)

Bitna tema kongresa bio je zacijelo otpor protiv fašizma, nacizma i japanskog militarizma. Objavljena su dva referata (F. Bédarida — Francuska i M. Kropilák ČSSR) s različitim interpretacijama a na temelju priloga brojnih autora. Pokušali su izvesti zaključke u vezi s onim pitanjima u kojima se oba referata slažu. Umnoženi referat F. Kande o antiratnom i antifašističkom pokretu u Japanu (1931—1945) posredovao je korisne informacije o »carskom sistemu« koji je onemogućio antifašistički pokret. Izvještaj o diskusijama na toj sekciji moramo prepustiti onim jugoslavenskim historičarima koji su joj prisustvovali.

Predsjednik Jugoslavenskog komiteta R. Lovrenčić sudjelovao je u pripremnom radu CISH-a za ovaj kongres. U izvještajima su objavljena četiri referata jugoslavenskih autora: S. Ćirkovića (»Od heretičkog pokreta do zemaljske crkve: Bosanska crkva« u sekciji »Pučki pokreti, religijski pokreti u srednjem vijeku«), V. Melika (»Jezik kulture u Srednjoj i Itočnoj Evropi od 18. stoljeća« u sekciji: »Kultura elite i kultura masa od 17. stoljeća«), M. Kollar-Dimitrijević (»Keynesova teorija i nezaposlenost u Jugoslaviji 1929—1941« u sekciji »Zaposlenost i nezaposlenost po Keynesu«) i M. Gross, koji slijedi u dodatku. U sekciji »velike teme« posvećenoj otporu protiv fašizma, nacizma i japanskog militarizma sudjelovali su T. Ferenc i D. Biber s referatom »Narodnooslobodilačka borba u Jugoslaviji« koji nije objavljen u Izvještajima. Kongresu je prisustvovalo 28 jugoslavenskih historičara. Od njih su desetorica bivši stipendisti Humboldtove fundacije i Instituta za evropsku povijest u Mainzu koji su im platili troškove boravka. Jugoslavenski su historičari u pojedinim sekcijama imali kratke intervencije, a čini se da je najveći interes vladao za komisije za slavenske studije i za jugoistok Evrope. Jugoslavenski kulturni centar u Stuttgartu priredio je primanje za sudionike kongresa koji održavaju vezu s jugoslavenskim historičarima.

Naposljetku moram napomenuti da kraj kongresa nije zvučao optimistički. Na svečanoj završnoj sjednici medievist H. Fuhrmann održao je predavanje »Mundus vult decipi — O želji ljudi da budu prevareni«. On je tu opću pojavu doduše obrazlagao na primjeru srednjega vijeka kada se nije utvrđivala činjenična istina nego je odlučivao jači u dvoboju ili slučaj koji se doživljavao kao božji sud. Međutim niti danas nije bolje. Historičar mora znanstvenim metodama utvrditi povijesne činjenice i predočiti ih javnosti dok ova želi maštanja i izmišljotine koje joj iz različitih razloga gode te kliče samo piscima i masovnim medijima kada se drže lozinke *Mundus vult decipi — ergo decipiatur* (Svijet želi biti prevaren, dakle varajmo ga).

No, nedajmo da nas ometaju u stvaralačkom radu. Zato bih umjesto zaključka izrazila nadu da moćnici ovoga svijeta neće stvoriti »hladni rat« ili krvavi kaos koji bi mogao spriječiti idući sastanak ekumene historičara u Madridu.

Literatura

K. D. Erdmann, Zur Geschichte der internationalen Historikerkongresse, Geschichte in Wissenschaft und Unterricht 8/1985, 535—553.

M. Gross, Historija XIX i XX stoljeća na X Međunarodnom kongresu historijskih nauka, Historijski zbornik X, 1957, 250—256.

Rapport du Secrétaire Général devant l'Assemblée Générale du CISH (Umnoženi tekst izvještaja generalnog tajnika)

Comité International des sciences historiques, XVIe Congrès international des sciences historiques, Rapports I, Grands thèmes, méthodologie, sections chronologiques (I), Rapports II, Sections chronologiques (II), tables rondes, organismes affiliés et commissions internes, Stuttgart 1985.

Različiti umnoženi referati.

Dodatak

Kada se zaslugom »analističke« struje počela probijati strukturalna historija, politička je historija kao priča o događajima u političkoj sferi, prije svega o djelatnosti istaknutih ličnosti, doživjela anatemu do te mjere da je u Francuskoj bila gotovo izbačena iz programa istraživanja. Takav je stav danas potpuno prevladan. U mnogome socijalno-historijski pristup probijao se baš u političkoj historiji jer je ona dobila novu dimenziju istraživanjem parlamentarnih sustava, stranačkih struktura, društvenih uvjetovanosti sistema ili pojedinih stranačkih grupacija. Pri tom su kvantitativne metode uz upotrebu računala sve češće oruđe istraživanja. I u sekciji »Parlamenti i političke struje prije 1914« na kongresu u Stuttgartu prevladao je spomenuti pristup.

Pri organizaciji ove sekcije pojavile su se određene poteškoće. Prvi »animator« G. A. Ritter poslao je referentima pitanja s molbom da u svojim prilozima pokušaju na njih odgovoriti kako bi se osigurao zajednički nazivnik za diskusiju. Međutim, to su pitanja nastala iz rezultata istraživanja zapadnoevropskog i njemačkog parlamentarnog i stranačkog sustava u 19. stoljeću i nemaju smisla u vezi s posebnim obilježjima izvan toga područja. Zato sam pisala »animatoru« da na tu vrst pitanja ne mogu odgovoriti. Kada je G. A. Rittera zamijenio T. Nipperdey, on više nije nastojao naći zajed-

ničku osnovu za referate. Nije, štoviše, niti u samoj sekciji pokušao upozoriti na određene spone koje bi mogle poslužiti diskusiji o problemima zajedničkim svim referatima iako je to, po mom mišljenju, bilo moguće. Zato se diskusija odnosila isključivo na pojedine referate a ne na bitna pitanja parlamentarizma uopće. No, svatko može iz objavljenih referata dobiti obavijesti koje mogu dobro poslužiti pri budućem istraživanju.

Sekciji su predložena dva izvještaja o projektima s upotrebom računala. V. Cromwell je u referatu »Analiza glasanja u donjoj kući (britanskog parlamenta), 1861—1914« upozorila na probleme toga istraživanja. (Valja napomenuti da je način glasanja određenih grupa u Hrvatskom saboru kvantitativnim postupkom utvrdila i A. Szabo u disertaciji: Društvena struktura nosilaca središnjih političkih, privrednih i kulturnih institucija u Zagrebu 1860—1873, Zagreb 1983.) U svom referatu »Stranački sustavi u švedskom parlamentu 1847—1866, Presentacija jednog projekta istraživanja« G. B. Nilsson je obavijestio o nekim mogućnostima kompjuterske analize stranačkih struktura prije svega njihove društvene podloge. Još su se dva referata odnosila na zapadni stranački sustav. E. J. Feuchtwanger raspravljao je o »kontinentalnim utjecajima na britansku debatu o reformi izbornog prava 1830—1914«. To je svakako zanimljivo jer smo navikli da se piše o utjecaju britanskog parlamentarnog sustava na evropski »kontinent« a ne obratno. R. Hudeman bavio se tipovima stranaka u Francuskoj. V. A. Šiškin, K. V. Gusev i V. S. Djakin predložili su njemački sažetak opsežnog referata (objavljenog na ruskom u sovjetskim edicijama referata za ovaj kongres) o karakteru i razvoju stranaka u Rusiji do 1914. Nove nam je spoznaje posredovao M. Miyachi obavijestima o političkoj moći i političkim strankama u Japanu. Gy. Szabad pozabavio se problemom »uloge kraljevskih prerogativa u deformaciji parlamentarizma u Habsburškoj monarhiji, s posebnim obzirom na Mađarsku«. To su obavijesti korisne i za istraživanje funkcije hrvatske autonomije nakon hrvatsko-ugarske nagodbe.

Pri koncipiranju svoga referata bila sam u velikoj neprilici. Svaki je referent dobio formule koji su omogućavali izračunavanje točnog broja znakova, što iznosi nešto više od dvije štampane stranice u »Izvještajima«. Pri tom sam morala računati na čitaoce i slušaoce koji se ne bave Jugoistočnom Evropom i zacijelo nemaju niti najosnovnije obavijesti o Hrvatskoj. Mislila sam zato da je najbolje koncentrirati se u datom uskom okviru na obavijesti o karakteru stranačkog sustava. Uz to sam raspolagala sa desetak minuta za usmeno obrazloženje objavljenog referata. To sam iskoristila za dopunu objašnjenja koncepta »pseudoustavnosti«. (Tekst koji slijedi je prijevod s njemačkog.)

I

Političke stranke u Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća *Primjer pseudoustavnosti (Rapports II, 442—444)*

Današnja Hrvatska imala je u 19. stoljeću četiri uravnopolitička područja s različitim društvenim strukturama i različitim ritmom modernizacije (Dalmacija, Istra, Civilna Hrvatska i Slavonija s kojom se Vojna krajina sjedini tek 1881.). Kako bih ukratko mogla objasniti problem pseudoustav-

nosti i karakter stranaka koji iz toga slijedi, moram se ograničiti na slučaj Sjeverne Hrvatske.

Iako su se već u feudalnom društvu oblikovale jezgre budućih stranaka, tek su preobrazbe 1948/49. stvorile temelj razvoju stranačkih predstavništava raznih društvenih slojeva i grupa koje su željele usmjeravati proces modernizacije u svom vlastitom interesu. Konstituiranje liberalnih i konzervativnih struja kao diferenciranih stranaka spriječeno je jer je zakonsko otklanjanje tradicionalne društvene strukture izvršeno za neoapsolutizma »izvana«, u interesu Bečkog središta i bez obzira na uvjete u Civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji.

Tek u ustavnom razdoblju nakon 1860. mogle su unutarnje modernizacijske snage djelomično prilagoditi nove privredne i društvene oblike svojim interesima. No odluke Bečkog središta, a nakon ugarsko-hrvatske nagodbe 1868. mađarske vlade, bile su mjerodavne za društveno-ekonomske i političke promjene. Kao kočnica djelovao je i feudalni sustav koji je ostao na snazi do 1848. Zato je temelj za razvoj građansko-industrijskog društva ostao krajnje slab. Političke snage nisu bile u stanju da ubrzaju modernizaciju jačanjem nacionalnih pokreta jer se tradicionalna društvena struktura samo polagano mijenjala. U šezdesetim godinama organizirala se samo elita: građanstvo s katoličkim svećenstvom i plemstvo. Zbog zakašnjenja zemljišnog rasterećenja i dugotrajne klasne borbe između bivše zemaljske gospode i bivših podanika i zbog zapreka integraciji seljaka u tržišnu privredu nije još postojala mogućnost za artikulaciju političke volje seljaka. Nastale su slabo povezane političke grupe oko središnjih stranačkih listova, vođene od malog broja osoba i slabo financirane. Osim veza s užim grupama u malim gradovima, nije bilo organiziranog članstva. Vodstva su se mogla osloniti samo na svoje simpatizere, koji su, kada se stranačka struktura jače diferencirala, često mijenjali svoju pripadnost.

Do nagodbe nastale su tri struje: plemićka, koja se nadala da će oslonom na mađarsku aristokraciju postići napredak svojih imanja; Narodna stranka građanstva i katoličkog svećenstva koja je nastojala postići najveću moguću autonomiju za Hrvatsku a zastupala je jugoslavističku ideologiju u politici i hrvatskoj građanskoj kulturi. Stranka prava (Stranka hrvatskog državnog prava) koja je propovijedala ekskluzivni hrvatski nacionalizam i smostalnu hrvatsku državu. Nakon nagodbe mogla se postići viša faza na putu prema građansko-industrijskom društvu torzo reformama unutarnjih modernizacijskih snaga. Međutim, zapreke modernizaciji pojačale su se jer su privredni i financijski poslovi potpuno pripali kompetenciji mađarske vlade i parlamenta. Ekonomska slabost elite pokazala se i u tome što se mađarska vlada mogla osloniti na grupu veleposjednika i poduzetnika koja je zastupala samo svoje vlastite interese, dok je zastupstvo hrvatskoga građanstva ležalo u rukama slabe opozicije. To je bilo moguće jer je svega 2% građana (od 1910 6%) imalo pravo glasa za Hrvatski sabor. Zato su oblasti autonomne i zajedničke vlade mogle manipulirati izborima. Dopuštao se samo izbor nekolicine opozicijskih poslanika da bi se sačuvao izgled ustavnosti. Izbori nisu bili tajni, nego javni a izbornici su se mogli podvrgnuti izvanpolitičkom pritisku kada bi glasali za opoziciju. Hrvatski sabor izgubio je i skromnu inicijativu koju bi mogao imati u okviru nagodbe i postao je sve više kazalište, jedino mjesto gdje je bilo moguće da se opozicijska stranačka propaganda

nekažnjeno založi za osiguranje široke autonomije pozivanjem na hrvatsko državno pravo (na temelju srednjovjekovne hrvatske države).

Dopunski, Stranka prava je zastupala rastuće malo građanstvo koje se nalazilo na rubu ekonomske propasti ali nije programatski formulirala njegove ekonomske interese. Bio je to neorganizirani pokret unutar kojeg se malograđansko nezadovoljstvo s posljedicama nagodbe izražavalo bučnim nacionalizmom. Malograđanske grupe usmjeravane su i kasnije više emocionalno nego s konkretnim programima. To je bilo moguće i zato što malograđani nisu imali pravo glasa.

Devedesetih godina počeo je naknadni proces ekonomsko-društvene preobrazbe koji je doduše stvorio samo elemente građansko-industrijskog društva ali je ipak dopuštao značajne strukturalne promjene na svim društvenim područjima. Zato se promijenila i stranačka struktura. Društveno raslojavanje izazvalo je raskol stranaka i brze promjene njihova karaktera radi nastanka interesne zajednice građanstva i plemstva, uspona dijela malog građanstva u građanstvo, radi pojave seljaka i radnika na političkoj pozornici. Nastale su redom političke stranke elite (građanstva te plemićkih i neplemićkih veleposjednika); maloga građanstva, od kojih je jedna grupa već imala zajedničke interese s bogatijim građanstvom; socijalna demokracija, koja je usprkos slabe industrije postigla značenje za demokratizaciju političkog života; napredne omladinske grupe koje su se konstituirale kao stranka i postale važan poticaj za modernizaciju stranačkog života; Seljačka stranka koja je djelomično mogla organizirati seljaštvo iako ono dotada nije bilo politički činitelj i pojavljivalo se samo u nemirima. Odgovor unutarnjih snaga na izazov moderne stranačke strukture u Monarhiji završen je političkim katolicizmom.

Posebnost jugoslavenskog područja u Monarhiji bile su omladinske grupe, pretežno studenti, koje su se u Hrvatskoj odijelile od svojih stranaka i djelomično težile za radikalnim prijelomom radi ostvarenja jugoslavenske države, dakle ne postepeno, kako su to planirale građanske jugoslavističke grupe, nego prevratom ili revolucijom. Druge su grupe zastupale program bezuvjetnog postizavanja hrvatske autonomije u Monarhiji. Jedna značajna struja htjela se zadovoljiti autonomijom u okviru Monarhije, no ako to ne bi bilo moguće, nije isključivala jugoslavensku državu. Usprkos nastanka istih stranačkih tipova u Hrvatskoj kao u privredno visoko razvijenim dijelovima Monarhije, pseudoustavnost se i dalje održavala. Nove ili reformirane stranke nisu stvorile stabilnije organizacije. Razlozi leže kao i prije toga u pritisku obiju središta Monarhije u još uvijek nedovoljnoj malograđansko-seljačkoj društvenoj podlozi. Kao primjer može poslužiti Hrvatsko-srpska koalicija. Posebno nakon sjedinjenja Vojne Krajine sa Civilnom Hrvatskom nastale su srpske političke grupe na koje su utjecale prilike u južnoj Ugarskoj, Srbiji i Hrvatskoj. Kada se po kapitalu jača hrvatska elita organizirala kako bi bolje unaprijedila svoje privredne i nacionalne interese (u vezi sa strankama Dalmacije) pridružilo se i političko zastupstvo srpskoga građanstva. Hrvatsko-srpska koalicija, nastala je 1905., postavila se iz taktičkih razloga u borbi između mađarskih vlastodržaca i krune na stranu Mađara. Zato je mađarska vlada dopustila javnim činovnicima (koji su uvijek morali glasati za vladine kandidate) da slobodno biraju, što je priskrbilo Koaliciji većinu. Kao vladajuća grupa nije mogla slijediti svoje ciljeve jer mađarska vlada nije dopuštala napredak domaćih modernizacijskih snaga na području preko kojega

je vodio put mađarskoga kapitala na Jadran i Balkan. Zato (i radi suprotnosti prema oba bečka središta) Koalicija se nije mogla održati. U aneksijском i predratnom razdoblju Hrvatska je bila podvrgnuta neustavnim metodama uprave. Između toga moglo se ustavno stanje postići samo sa Koalicijom.

Pseudoustavnost je zato stalno spriječavala konstituiranje dobro organiziranih stranaka, uvjetovala njihovo razbijanje i davala pečat hrvatskom i srpskom nacionalnom pokretu. Razumije se da politički život nije bio uvjetovan samo vanjskim pritiskom nego i unutarnjim stanjem.

II

(usmeno izlaganje)

Istraživačka pitanja formulirana za ovu sekciju kako bi se stvorila mogućnost usporedbe, polaze od parlamentarnih sustava u zapadnim zemljama koje su u 18. i 19. stoljeću doživjele industrijsku revoluciju. Zato ne odgovaraju kasnije industrijaliziranim zemljama pa ih niti ja nisam mogla uzeti u obzir za svoju temu. Nadam se, da će se izlaganjem vrlo različitih problema ipak stvoriti mogućnost usporedbe faza parlamentarizacije i razvoja političkih stranaka ili će se barem nabaciti nova istraživačka pitanja koja dosada nisu bila u središtu pažnje.

Publici, koja se ne bavi Jugoistočnom Evropom, htjela sam svojom komunikacijom pružiti najosnovnije obavijestiti o strukturi stranaka i njezinoj društvenoj podlozi u Hrvatskoj. Pri tom sam mogla samo površno upozoriti na organizaciju stranaka i karakter pseudoustavnosti. U ovom dopunskom izlaganju želim pokušati da ukratko obavijestim o pitanju pseudoustavnosti u sjevernom dijelu Hrvatske koji je austro-ugarskom nagodbom potpao pod Ugarsku polovicu Habsburške monarhije. Ne govorim o pseudoparlamentarizmu jer Hrvatska nije imala parlament, iako su postojali tipični parlamentarni oblici. Riječ je o saboru sa širom autonomijom od one koju su uživali sabori u austrijskom dijelu Monarhije. No Hrvatska je imala ustav, hrvatsko-ugarsku nagodbu 1868., koji je dogovoren putem odbora Ugarskog parlamenta i Hrvatskog sabora a zatim su ga oba zakonodavna tijela prihvatila i proglasila nakon kraljeve sankcije. Za razliku od ustava Monarhije, tj. nje-mačkog i mađarskog teksta austro-ugarske nagodbe, hrvatsko-ugarska nagodba imala je u hrvatskoj i mađarskoj verziji isti tekst. Da bi se shvatio značaj pseudoustavnosti treba naglasiti da se hrvatsko-ugarska nagodba interpretirala s mađarske strane kao zakon Ugarskog parlamenta, što ga je proglasio i pokrajinski sabor Hrvatske. U suprotnosti s time hrvatska je strana smatrala da je hrvatsko-ugarska nagodba međudržavni ugovor dvaju ravnopravnih partnera. Drugim riječima, s mađarske strane prevladavalo je načelo jedinstvene mađarske države koja je Hrvatskoj kao koncesiju dozvolila pokrajinsku autonomiju što je mađarska vlada mora strogo nadzirati. S hrvatske strane nagodba se smatrala posljedicom hrvatskog državnog prava. U svakodnevnoj upravnoj praksi hrvatske vlade i autonomnoga zakonodavstva ta se suprotnost uvijek opet izražavala. Veći dio hrvatskih političkih struja nastojao je autonomiju, dopuštenu nagodbom, ne samo održati nego bitno proširiti te postići državnost Hrvatske sjedinjenjem s ostalim dijelovima Hrvatske koji su se nalazili u austrijskoj polovici Monarhije. To

je bila jedina mogućnost za elitu Hrvatske da rukovodi procesom modernizacije u svom vlastitom interesu. Pri tom se glavna težnja usmjeravala na oslobođenje od potpune financijske ovisnosti od mađarske vlade i zakonodavstva, dakle na postizanje financijske samostalnosti.

Mađarska je vlada strogo nadzirala hrvatsku autonomiju (u unutrašnjim poslovima, pravosuđu te bogoštovlju i nastavi). Imala je točan uvid u sve postupke hrvatske vlade (ukoliko se nisu odnosili na upravnu tehniku) a svi zakonski nacrti Hrvatskog sabora kontrolirani su prije kraljeve predsankcije od mađarskog ministarskog savjeta ili kompetentnih ministara. Ulogu zastupnika hrvatske autonomije člana mađarskog ministarskog savjeta, hrvatskog ministra, pretvorila se u vlastitu suprotnost. On je zapravo postao kontrolni organ mađarske vlade nad hrvatskom autonomijom da brani njezine interese. Autonomni zakonski nacrti stizali su doduše pred kralja u obliku što ga je predložio ban a predao hrvatski ministar prema slovu nagodbe. No pri tom je postojala klauzula mađarskog ministarskog savjeta s napomenom da s gledišta jedinstva zemalja krune Sv. Stjepana nema prigovora ili s prijedlogom kralju da naloži izmjenu zakonskog nacрта odnosno da ga odbaci. Nakon izglasanja određenih zakonskih nacрта u Hrvatskom saboru provodila se još jedna kontrola koja je utvrdila nije li većina u Saboru izmijenila zakonski nacrt.

Ta pseudoustavnost postajala je sve složenija u toku provedbe austro-ugarske nagodbe i rastućeg pritiska mađarske elite na nemađarske »narodnosti«. Upravo zato što je hrvatska autonomija branila Hrvate i Srbe u banskoj Hrvatskoj od sudbine »narodnosti« smatrala se činiteljem smetnje jedinstvene mađarske države. Zato je jačala tendencija da se ta smetnja smanji ili zaobilaznim putem ukloni. To je bila i reakcija na promjene u samoj Hrvatskoj gdje su preobrazbe društvenih struktura uzrokovale širenje i jačanje političkih akcija i programa sa zahtjevom da se postojeća autonomija poveća.

Naposljetku, što je zapravo pseudoustavnost? I sama hrvatsko-ugarska nagodba može se smatrati pseudoustavom. No želim zasada ostati na pukom formalnom temelju i ocijeniti nagodbu kao ustav. Korijen toga pitanja nije nipošto u praksi mađarske vlade i zakonodavstva, tj. u manipulaciji izborima i pritiscima. Glavni je kriterij u tome da li hrvatske elite mogu iskoristiti tu autonomiju, makar kako uska bila, za korake prema modernizaciji u svom interesu. Može se utvrditi da je veleposjed na početku zastupao interese protivne proizvodnom građanstvu. No kasnije se razvila interesna zajednica ali niti ona nije mogla osigurati svoje privredne ciljeve. Odgovor zato glasi: Jezgro pseudoustavnosti jest u tome što ustavni sustav ne ostavlja prostor za modernizacijske interese elite i štoviše funkcionira kao kočnica.

U diskusiji javio se mađarski historičar Peter Hanák. Izrazio je sumnju u opravdanost koncepta »pseudoustavnost« jer smatra da i koncept »ustavnost« može obuhvatiti manipulacije i nacionalno tlačenje u Ugarskoj. Zahtijevao je i dopunsko objašnjenje u vezi s mojom tezom o međusobnoj uvjetovanosti »spseudoustavnosti« i modernizacije.

Odgovorila sam da još nema poredbenih istraživanja između drugih parlamentarnih i ustavnih sistema i onog u Ugarskoj i Hrvatskoj i da zato za sada smijem označiti te posebnosti kao »pseudokonstitucionalizam« a pogotovo u slučaju Hrvatske. To je i u vezi s pitanjem modernizacije. Mislim da

parlamentarni i ustavni sistemi te političke stranke u 19. stoljeću imaju osnovnu svrhu da omoguće (ili spriječe) modernizaciju u interesu onih političkih snaga i društvenih slojeva iza njih, koji drže u rukama moć i utječu na stvaranje ključnih odluka. Ako u jednoj zemlji ustavni sustav koči utjecaj cijele elite na vlast i na proces odlučivanja, kao što je slučaj u Hrvatskoj, onda je dopušten koncept »pseudokonstitucionalizma«. Dok je na području Ugarske ustavni sistem doduše vrlo restriktivan ali maksimalno omogućava provođenje interesa aristokracije, dijela srednjeg plemstva a prilično kasno i dijela buržoazije, dotle elita u Hrvatskoj mora voditi borbu za modernizaciju ne samo bez pomoći ustavnoga sistema nego i protiv njega.

Mirjana Gross

SVEUČILISTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 18

ZAGREB

1985.

Izdavač: Sveučilište u Zagrebu — Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Centar za povijesne znanosti — Odjel za hrvatsku povijest,
Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 600 din

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SR Hrvatske - VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođeni su plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informiranje SR Hrvatske pod br. UP-547/2 — 84 — 1984.

RADOVI 18

Za izdavača
Prof. dr *Josip Adamček*

Lektor
Ivan Tolj

Korektor i tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

AGIČIĆ Damir, student, Filozofski fakultet Zagreb
BOBAN mr Branka, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta, Krčka 1 Zagreb
BOBAN dr Ljubo, Filozofski fakultet Zagreb
BUDAK mr Neven, Filozofski fakultet Zagreb
BUŽIĆ-BOŽANČIĆ dr Danica, Poljana kralja Tomislava 3, Split
ĐURIĆ Vesna, student, Filozofski fakultet Zagreb
FILIPOVIĆ Klara, Šestinski vijenac 22, Zagreb
GOLDSTEIN mr Ivo, Filozofski fakultet Zagreb
GROSS dr Mirjana, Britanski trg 12, Zagreb
KARDUM mr Livia, Fakultet političkih nauka Zagreb
KLOPČIĆ Franc, Linhartova 62, Ljubljana
KUDELJIĆ Zlatko, Turinina 4, Zagreb
LUČIĆ dr Josip, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta, Krčka 1 Zagreb
MIJATOVIĆ Anđelko, P. Togliatija 12, Susjedgrad, Zagreb
MIROŠEVIĆ mr Franko, Zavod za prosvjetno-pedagošku službu SRH, Zagreb
NIKOLANCI Mladen, B. Ivanovića 10, Split
OČAK dr Ivan, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta Krčka 1, Zagreb
PAVLIČEVIĆ dr Dragutin, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta, Krčka 1, Zagreb
PEKIĆ mr Milenko, Naučna biblioteka, Zadar
PERIČIĆ dr Šime, Zavod JAZU, Obala oktobarske revolucije 8, Zadar
PRELENDER Ivica, Iza Roka 1, Dubrovnik
STANČIĆ dr Nikša, Filozofski fakultet Zagreb
STRČIĆ dr Mirjana, Kumičićeva 42, Rijeka
STRČIĆ Petar, Arhiv Hrvatske, Zagreb
STUBLIĆ Zlatko, Vlašićka 12, Zagreb
ŠANTEK Darko, Trnac 29, Zagreb
ŠVAB mr Mladen, Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb
TARADŽIĆ Branka, student, Filozofski fakultet Zagreb
VRANJEŠ-SOLJAN mr Božena, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta Krčka 1 Zagreb
ZORIĆ Damir, Salopekova 18, Zagreb